

УДК: 821.111Ш-21.09

Лазаренко Дар'я
(Запоріжжя)

Шекспірів «Гамлет»: *Nis et ubique*

В статті представлені враження учасників делегації Українського міжуніверситетського науково-дослідницького шекспірівського центру, пов'язані з їхньою участю у міжнародному науковому семінарі «Всесвітній «Гамлет» у виставах і перекладах», що проходив 26-27 квітня 2010 р. у місті Крайова (Румунія) в рамках Сьомого міжнародного шекспірівського фестивалю «Шекспір і нова театральність – Сузір'я «Гамлет».

***Ключові слова:** Шекспір, Гамлет, гамлетівський дискурс. шекспірознавство. театральний фестиваль.*

Перші спроби європейців створити «perpetuum mobile», механізм, здатний вічно працювати без витрат палива та енергії, вчені відносять до XIII ст. В епоху Ренесансу цей проект став особливо популярним, можливо тому, що сам ренесансний дух прагнув в усіх сферах людської діяльності досягти недосяжного, перетнути кордони неможливого, перевершити самого Творця. Але вже з кінця XVIII сторіччя одна за одною національні академії наук припиняють розглядати заявки на патентування вічного двигуна. Людство зневірилося: неможливість неможливого була доведена, зареєстрована і всесвітньо визнана. А втім, якщо краще придивитися до усїєї сукупності вершинних досягнень цивілізації, то можна побачити, що Ренесансу все ж таки вдалося втілити мрію у реальність і створити те, що, як вважається, створити просто неможливо. Це був вічний двигун людської думки, «perpetuum mobile» мислення, найпотужніший генератор інтелектуальних прозрінь – «Гамлет» Вільяма Шекспіра.

У своїй славнозвісній роботі «Шекспір як центр канону» Гарольд Блум писав: „У світовій літературі Шекспір посідає таке ж місце, що й Гамлет у колі художніх образів: це усепроникаючий дух – дух, що не знає меж”¹. І справді, сьогодні Шекспір є, мабуть, найушлавленишим автором усіх часів, а його трагедія «Гамлет» справедливо посідає перше місце у списку найвідоміших творів. Воістину «Гамлет» *hic et ubique*. Він з’являється у творах найрізноманітніших авторів: Марини Цветаєвої і Бертольда Брехта, Тома Стоппарда і Володимира Набокова, Чарлза Діккенса і Джона Апдайка. Жодна зі сфер сучасного мистецтва не убезпечена від несподіваної появи цього одягненого у чорне принца з сумним задумливим поглядом. Література, театр, кінематограф, живопис, музика, реклама, Інтернет сьогодні не просто «шекспірізовані» (як сказав великий американський філософ Р.В.Емерсон), але й «гамлетизовані». Можливо, сьогодні не всі точно знають, як саме розгорталася подія у трагедії, але навряд чи знайдеться людина, що не чула б фрази «бути чи не бути» або не впізнала б постать Данця з черепом Йоріка в руці.

І хоча «Гамлет» уже протягом кількох століть забезпечує роботою тисячі вчених, режисерів, акторів, перекладачів та видавців в усьому світі, до сьогодні нерозкритою залишається таємниця надзвичайної популярності цієї трагедії-загадки, трагедії-омани, трагедії-головоломки. Які очевидні або приховані смисли було вкладено у цей твір чотириста років тому, що він залишається цікавим навіть сьогодні, в епоху постмодерної іронії, нігілізму, зневірення в ідеалах? Як працює цей «*perpetuum mobile*»?

Кожна нова епоха, кожна країна, кожне покоління читачів, навіть кожна окрема читацька свідомість дають власну відповідь на ці питання. І здається, що жодна версія не вичерпує Гамлетових глибин. Чергові тлумачення лише

---

¹ Блум Х. Шекспир как центр канона // Иностранная литература. – 1998. – №12. – С. 199.

відкривають нові обрії для наступних досліджень і інтерпретацій. Новий потужний імпульс для свого розвитку сучасний гамлетівський дискурс отримав у м. Крайова (Румунія) під час **Сьомого міжнародного шекспірівського фестивалю «Шекспір і нова театральність – Сузір'я «Гамлет»**.

До речі, цей фестиваль, разом з аналогічними мистецькими кворумами, що проводяться в Польщі, Німеччині, Угорщині й Англії, входить до Європейської мережі шекспірівських фестивалів (European Network of Shakespeare Festivals). Втім, цьогорічний захід, організований фундацією «Вільям Шекспір» і Національним театром ім. Маріна Сореску м. Крайови, вирізняється з ряду європейських «побратимів» в першу чергу чітко визначеною тематикою і орієнтацією на одну Шекспірову п'єсу. Вибір такого вузького тематичного спектру був доволі ризикованим кроком як в організаційному плані, так і в плані створення величезного, можливо навіть надмірного, емоційного та інтелектуального напруження в глядацькій аудиторії. Однак у цьому випадку ризик виявився цілком виправданим. Адже саме фокусування уваги на одному творі дозволило перетворити формат театрального фестивалю на справжню лабораторію, в рамках якої глядачам було надано можливість співставляти різні трактовки й інтерпретації класичного сюжету, визначати нові наголоси і семантичні зсуви, проводити паралелі з сучасністю та окреслювати майбутні перспективи смислового розвитку.

Думається, що саме «Гамлет» є найкращим матеріалом для такого роду експерименту. Ця трагедія, яка, за словами одного з персонажів відомої англійської письменниці А.Мердок, являє собою *„конструкцію зі слів, наче сто китайських куль одна в одній, висотою з Вавилонську вежу”*², настільки багатогарова, що кожен режисер, який планує ставити «Гамлета», завжди мусить обирати певний

---

² Мердок А. Сон Бруно. Черный принц: Пер. с англ. – К.: БМП "Борисфен", 1995. – С. 431.

семантичний рівень, виводячи у світло рампи одні смисли і залишаючи поза лаштунками інші. Кожна інтерпретація неодмінно спрощує та звужує смислове багатство цієї великої трагедії. Фестиваль у Крайові, що поєднав в своїх рамках театральну, критичну, театрознавчу та академічну перспективи, надав своїм глядачам воістину унікальну можливість побудувати у власній уяві багатомірну, багаторівневу модель «Гамлета», живу, рухливу, здатну до калейдоскопічного поєднання смислів у нові візерунки.

Фестиваль проходив з 23 квітня по 4 травня 2010 року – протягом дванадцяти надзвичайно насичених подіями днів³. Програма фестивалю включала у себе найрізноманітніші заходи: від перегляду сучасних театральних вистав, засідань круглого столу театрознавців і майстер-класів відомих театральних критиків до презентації скляних скульптур, виставки театральних костюмів і концерту ренесансної музики. Осередком академічного життя став дводенний науковий **семінар «Всесвітній «Гамлет» у виставах і перекладах» (26-27 квітня 2010 р.)**⁴. Організаторами семінару виступили Європейська шекспірознавча асоціація (ESRA) та Факультет англо-американських студій Університету міста Крайова. До оргкомітету увійшли видатні європейські шекспірознавці: Майкл Добсон (Велика Британія), Бойка Соколова (Велика Британія), Ніколета Чінпоеш (Велика Британія) і Еміль Сірбулеску (Румунія).

Всупереч фінансовій кризі і виверженню вулкану в Ісландії, організаторам семінару вдалося зібрати у мальовничому румунському містечку вчених з різних країн світу: Великої Британії, Греції, Польщі, Угорщини, Болгарії, Японії, Румунії. Україна також була представлена на семінарі – захід відвідали співробітники Українського

³ З програмою фестивалю можна ознайомитись на веб-сайті румунського журналу «Арт-Акт»: режим доступу <http://www.artactmagazine.ro/program-seventh-international-shakespeare-festival.html>.

⁴ Основні відомості про тематику та організаторів заходу можна знайти на інформаційній веб-сторінці семінару.

Режим доступу:

http://www2.warwick.ac.uk/fac/arts/ren/elizabethan_jacobean_drama/hamlet/.

шекспірівського центру (м. Запоріжжя) Вікторія Марінеско та Дар'я Лазаренко (автор статті). Попри багатонаціональний склад учасників на семінарі панувала атмосфера повного взаєморозуміння. Для того, щоб сформувати цю ауру доброзичливості організатори доклали чимало зусиль, адже ними були створені усі умови для ефективної наукової співпраці. Формат семінару був досить камерним: на кожен з двох днів припадало по два засідання, в рамках яких планувалося заслухати по п'ять доповідей. Аудиторія була невеликою – тільки дослідники, безпосередньо зацікавлені у проблемному полі семінару. Доволі суворий підхід організаторів до відбору заявок уможливив формування на семінарі щільного товариства ентузіастів, яке стало надзвичайно сприятливим середовищем для обміну свіжими ідеями і накопиченим дослідницьким досвідом, для продуктивного діалогу дослідницьких традицій різних країн.

Усі доповіді в рамках семінару були об'єднані темою «*Всесвітній «Гамлет» у виставах і перекладах*», яка відкрила широкі можливості для дослідження діахронії й синхронії функціонування гамлетівського сюжету. Ці дві сфери – переклади і театральна рецепція – найтіснішим чином пов'язані з оригінальним текстом Шекспіра, тому кожен вибір перекладача і кожне режисерське рішення наділені особливим значенням. Тут кожна зміна веде до смислового зсуву. При цьому ситуація ускладнюється ще й тим, що встановити достеменно, якою саме була авторська інтенція, практично неможливо. До того ж, в межах самого гамлетівського дискурсу відбувається постійна взаємодія його складових – різні елементи дискурсу впливають один на одного, створюються нові версії, змінюється сприйняття художніх здобутків минулих епох, переосмислюються смислові координати попередніх інтерпретацій. Переклади і вистави у сукупності складають певну систему викривлених дзеркал, що постійно рухаються, утворюючи все нові образи-двійники оригіналу. Саме тому тема перекладів та театральних адаптацій «Гамлета» формує надзвичайно цікаве для шекспірознавців проблемне поле.

Перша частина наукового семінару (26 квітня) була присвячена обговоренню театрального аспекту і мала назву «Всесвітній «Гамлет» в театрі» (“*Hamlet in Performance*”). В рамках кожного з двох засідань було представлено по 5 доповідей. Роботу семінару розпочала проф. Рос Кінг (Саутгемптонський університет, Велика Британія) доповіддю на тему «Шекспірів сюжет «Гамлета» і розмаїття театральних вистав». Вона сфокусувала увагу на співвідношенні тексту і рухів в постановках «Гамлета», виокремивши основні стереотипізовані жести, що стали своєрідними символами гамлетівського сюжету. Розгляд театральних постановок великої трагедії продовжила театрознавець і педагог з Лондона пані Джоан Гріфітс. Своім виступом на тему «Політика у виставі *Royal Shakespeare Company Гамлет 2008 року*» вона започаткувала серію доповідей, присвячених аналізу конкретних театральних інтерпретацій «Гамлета» в різних національних культурах. Професор Моніка Матей-Кесною (Університет м. Констанца, Румунія) розповіла про румунського «Гамлета» режисера Влада Мугура. Професор Емі Гамана (Університет м. Цукуба, Японія) і пані Міка Еглінтон (Лондонський університет, Велика Британія) виступили з оглядами двох японських вистав «Гамлета» режисерів Йошикіро Куріти і Сатоші Міягі.

Після перерви доктор Ольга Кубінська (Гданський університет, Польща) презентувала доповідь про виставу «Гамлета», що відбувалась у надзвичайно цікавій і неочікуваній локації – портових доках Гданська. Пан Георгій Няголов (Софійський університет, Болгарія) представив увазі учасників семінару власне бачення «Гамлета» В.Шекспіра як «відкритого джерела», подібного до своєрідного інтернет-порталу з вільним доступом.

Останні три доповідача першого дня семінару репрезентували більш узагальнений підхід до проблеми театральної рецепції «Гамлета». Проф. Вероніка Шендл (Католицький університет Петера Пашмані, Угорщина) розмірковувала з приводу цікавої тенденції сучасного

угорського театру до затушовування ролі самого Гамлета. Проф. Одета Блюменфельд (Університет м. Яси, Румунія) залучила до аналізу образу Офелії чотири різні вистави. А пані Саффрон Воклінг (Йоркський університет, Велика Британія) присвятила власну доповідь аналізу китайської театральної традиції постановок «Гамлета».

В рамках другої частини заходу, що відбулася 27 квітня, увагу було сфокусовано на тій площині, що безпосередньо стосується театральної сфери. Ця частина семінару мала назву «*Всесвітній «Гамлет» в театрі – за межами драматичного?*» (“*Hamlet in Performance – Beyond the Dramatic?*”). На ранковому засіданні було представлено три доповіді. Доктор Анета Манчевич (Університет Казімежа Великого, Польща) присвятила свою доповідь проблемі «пост-драматичного театру». Пані Дана Монах (Університет м. Яси, Румунія / Університет Париж III, Франція) розповіла аудиторії про «Гамлета» в стилі «кабаре» Матіаса Лангхофа. Професор Піа Бринзеу представила надзвичайно цікаву доповідь про життя і метаморфози Шекспірового «Гамлета» на веб-сайті You-Tube.

Після засідання на учасників і гостей семінару очікувала надзвичайно приємна несподіванка – зі спільною доповіддю виступили всесвітньо відомі шекспірознавці проф. Стенлі Велс і проф. Пол Едмондсон. Британські гості семінару присвятили свою доповідь комічному елементу в останній сцені «Гамлета», коли один за одним помирають Гертруда, Лаерт, Клавдій і Гамлет. Саме комічність швидкої загибелі такої великої кількості дійових осіб за короткий проміжок часу стала поштовхом до створення численних пародій та травестій. Ситуацію, окреслену професорами Стенлі Велсом і Полом Едмондсоном, можна підсумувати цитатою з їхньої доповіді: “... *tragic scene: to be is not to be, but to have been*”.

На другому засіданні після перерви було представлено п'ять доповідей, об'єднаних перекладознавчою перспективою дослідження. Пан Сеонг-Кван Чо (Ворвікський університет, Велика Британія) в своїй доповіді розкрив

специфіку взаємозв'язку перекладу з театральними виставами «Гамлета» в культурному контексті Південної Кореї. Професор Джордж Волчанов (Університет «Спіру Харет», Бухарест, Румунія) розповів про власний досвід перекладу «Гамлета» румунською. Пані Мадаліна Ніколеску (Бухарестський університет, Румунія) сфокусувала увагу на румунських перекладах «Гамлета» до і після революції 1989 року. В центрі уваги наступної доповідачки, пані Вассо Янакопулу (Афінський університет, Греція), опинилася постмодерна адаптація «Гамлета» грецьким перекладачем Йоргасом Хімонасом. Остання доповідь засідання «Гамлет в українських перекладах: тримаючи дзеркало перед нацією» української дослідниці Дар'ї Лазаренко (Український шекспірівський центр, Запоріжжя, Україна / Запорізький національний університет, Україна) була присвячена огляду історії українських перекладів «Гамлета» в соціокультурному контексті доби.

Таким чином, підбиваючи підсумки семінару, необхідно відзначити, що цей науковий захід дійсно став надзвичайно сприятливим простором для активної дискусії з актуальних проблем сучасного шекспірознавства. Ефективність роботи цього міжнародного дослідницького форуму не в останню чергу була зумовлена структурованістю, логічністю, зв'язністю наукового дискурсу, який розгортався у чіткій послідовності від суто театрознавчих питань через міждисциплінарні дослідження і до проблем перекладу великої трагедії. Широка міжнародна репрезентативність забезпечила семінару поліперспективність погляду на досліджуваний текст, яка якнайкраще відповідає специфіці об'єкту аналізу. Попри розмаїття предметів розгляду та методологічних позицій, доповідачів і слухачів об'єднала атмосфера наукової співпраці і щирий дослідницький ентузіазм. Семінар поставив перед шекспірознавцями надзвичайно актуальні для сучасного гамлетівського дискурсу питання: що залишається від «Гамлета» і що відсікається від нього при перекладі або театральній адаптації? як ми підлаштовуємо класичний

Шекспірів текст до власних потреб? що можуть розповісти про історико-культурний контекст ті елементи традиційного сюжету, які були відкинуті в ході чергової переробки? Думається, що в майбутньому перефокусування дослідницької уваги з акцентів на смисли, приховані у тіні, може принести багато цікавих відкриттів та неочікуваних наукових знахідок.

У цілому ж для нас, представників Українського шекспірівського центру, участь в роботі семінару принесла подвійну користь. В Крайові ми мали змогу «і себе показати, й інших подивитись». Так, з одного боку, ми отримали прекрасну нагоду розповісти про діяльність нашого центру і встановити нові наукові контакти з європейськими шекспірознавцями. З іншого боку, надзвичайно важливим для нас було взяти участь у науковому форумі такого високого міжнародного рівня, ближче познайомитись зі світовими академічними традиціями, почути рекомендації наших зарубіжних колег стосовно проведення подібних заходів в Україні.

Ми сподіваємося, що в майбутньому досвід, отриманий нами у Крайові, стане у пригоді під час проведення чергової Міжнародної шекспірівської конференції в Україні, а також сприятиме здійсненню інших наших наукових заходів (літньої школи, семінарів, круглих столів тощо), які, в свою чергу, дозволять інтенсифікувати та більш ефективно координувати дослідницькі пошуки українських шекспірознавців, залучаючи нові покоління науковців до Шекспірівських студій.